

הגבורה במשנת היהדות

אלוף הרב ש. גורן

מידת הגבורה — שתי פנים לה בתורה וביהדות: האחת הריהי גבורת הכוח, הקשורה באומנות המלחמה ובתכסיסי הקרב, בבחינת „ולגבורה משיבי מלחמה שעה” — ומניעה הפנימיים הן תכונות נפשיות בעלות, כגון עוז הרוח ואומץ הלב, והאחרת — הריהי גבורת הרוח, שמהותה ריסון עצמי של יצרים, הרגלים ותאוות, ותכליתה — התגברות על תכונות בלתי־מוסריות ועל נטיות נפשיות שאינן הולמות רמת־אנוש, בבחינת „איזהו גיבור הכובש את יצרו”¹. בעיה זו, של השניות (הדואליות) שבסוגי הגבורה כבר נת־עוררה בפילוסופיה האפלטונית בדיאלוג „לאכס”, המיוחס לתקופה הראשונית של פילוסופיה זו. בה העמיד סוקרטס במבחן הביקורת את ידע האדם על מהותה של הגבורה, ההגדרה של „לאכס” בשלב הראשון אמרה כי „גיבור הוא מי שרוצה לעמוד במערכה בפני האויבים ואינו בורח — דע לך, שזהו בעל־גבורה”². הרי לפנינו סוג ראשון של גבורת הכוח, או גבורת מלחמה. אולם סוקרטס עורר מייד את גבורת־הרוח, וחתר להגדרה אחידה של הגבורה — בנסותו לתוכיח שגבורה אחת היא לנו, כפי דבריו „ואף לא במה שנוגע לנל־חמים בלבד, אלא אף בנוגע לאלה, שמראים גבורה בסכנות־הים וביחס למחלות ולעוני או אף לענייני־המדינה, ויתר־על־כן: לא רק בנוגע להמראים גבורה במה שעלול להכאיב או להפחיד אלא גם בנוגע לאלה, שיודעים להילחם באויבות ובתענוגים, בין אם הם עומדים בפניהם ובין אם הם בורחים והופכים להם פנים”. ובבקשו אחר הגבורה הכוללת, האחידה, שואל סוקרטס: „מזה היא אמת־גבורת־שגנא נמצאת כתכונה אחת בכל הטיפוסים הנזכרים?” בדבר זה מנסה הוא להגיע להגדרה אחידה וכוללת של מידת הגבורה, כדברי תשיבתו של „לאכס”: „נראה לי, אפוא, שהוא מין

1. ישעיה כ"ח ו'. 2. אבות, פרק ד', משנה א'. 3. אפלטון „לאכס” פרק י"ז (St. II 190).

התחזקות נפשית, אם אני צריך לתת לגבורה הגדרה כללית⁴, לאחר ערעורה של הגדרה זו מגיע סוקרטס להגדרה חדשה לגבורה הכוללת, שהיא „מין חכמה” שמהותה „ידיעת מה שראוי לפחד ממנו ומה שראוי להתחזק בפניו גם במלחמה וגם בשאר העניינים” (או כפי הנוסח היווני: ידיעת הדברים הנוראים והבטוחים או האמיצים)⁵. הפילוסופיה הסוקרטית-אפלטונית, בחיפושיה אחרי הצורה האחידה והכוללת בכל מושג וערך, ראתה גם את מידת הגבורה כערך עליון אחיד, כולל ובלתי-מתחלק — עד התאחדו לבסוף, עם הצדק, השלמות והחכמה, ללא אפשרות להפרדה ביניהם, כפי שהוכיח אפלטון בשיחה זו של „לאכס” ובשאר ספריו. דבר זה נובע מן הראיה האחדותית והשלמה של ה„יש” כולו לפי האסכולה הסוקרטית-אפלטונית.

תפקידה הקוסמוגוני של הגבורה בתורת הקבלה

תורת הקבלה היהודית, לעומת זאת, מכירה בשות המטפיסית העצמאית של הגבורה ובתפקידה הקוסמוגוני — בהיותה הניגוד הקוטבי של מידת החסד. זאת — מכיוון שלפי ההשקפה המיסטית של היהדות נחלקת כל הנשיות כולה, מבחינה רעיונית-מטפיסית, בין מידת החסד למידת הגבורה, ומבחינה קוסמוגונית — בין הימין לשמאל. הימין הוא ביטוי קוסמוגוני למידת החסד העליון, ואילו השמאל מייצג את מידת-הגבורה כערך מטפיסטי, חלוקה זו שבין החסד לגבורה עוברת כחוט השני בין כל עשר „הספירות” שהן ה„יש” המטפיסטי בקבלה, וחוצצת בין העולמות העליונים, ואף כי גם לפי שיטת הקבלה, קיימת זיקה הדדית ושילוב אינטגרלי בין החסד לגבורה, על-ידי כך שהיא מניחה קרינה אינסופית של חסד שבגבורה וגבורה שבחסד, אין זה מונע ולא פוגע בקיומה העצמאי של כל מידה נכונה בתחום הקוסמולוגי, או של כל ספירה מעשר הספירות בתחום המטפיסטי „שאין להם סוף, עומק ראשית ועומק אחרית, עומק טוב ועומק רע, עומק רום ועומק תחת”⁶. וכן שנינו: „עשר ספירות בלימה נעוץ סופן בתחילתן ותחילתן בסופן, כשלהבת קשורה בגחלת שאדון יחיד ואין לו שני, ולפני אחד מה אתה סופר”⁷.

לפי השקפה זו של תורת הקבלה ניתנת גם מידת הגבורה לחלוקה אינסופית לשתיים: הגבורה שבחסד — והחסד שבגבורה; התפארת שבגבורה והגבורה שבתפארת וכן הלאה עד סוף עשר הספירות, ואחריהן באה בכל ספירה שוב סריה של כל עשר הספירות וכן עד אין סוף. חלוקה זו תואמת את שני סוגי הגבורה המקובלים ביהדות — גבורת הרוח וגבורת הכוח, המיצגים בכל ההווה המטפיסית והקוסמולוגית גם יחד, והמוצאים את ביטויים ההיסטוריים ההולם במשנת-היהדות בתורה שבכתב ושבעל-פה.

האם מורגשת השפעה הדדית בין אפלטון להשקפה היהודית?

הדמיון הרב, הגובל בזהות, שבין הגדרת מידת הגבורה אצל אפלטון שהיא „אלו שידעין להילחם בתאוות ובתענוגים” לבין הגדרתו של בן-זומא (במשנה במסכת אבות), „איהו

גיבור — הכובש את יצרו”, מעוררת בנו את המחשבה בדבר השפעת הפילוסופיה האפלטונית על התגבשות תורת האתיקה היהודית. שכן בן-זומא חי (בסוף המאה הראשונה) בתקופה בה התגבשה הפילוסופיה הניאוראפלטונית בעולם. הוא היה אחד מן הארבעה שנכנסו בפרדס⁸, ונחשב למיסטיקאי חוקר צפונות ולפילוסוף, כמבואר במדרש „וכבר היה ר' שמעון בן זומא יושב ותהה. עבר רבי יהושע ושלל בשלמו פעם ושתיים ולא השיבו; בשלישית השיבו בבחילות...” אמר לו, מסתכל הייתי במעשה בראשית, ולא היה בין מים העליונים למים התחתונים אלא כשתיים ושלש אצבעות, ורוח אלהים מנשבת אין כתוב כאן אלא מרחפת, כעוף הזה שהוא מרפרף בכנפיו וכנפיו נוגעות ואין נוגעות. נהפך ר' יהושע ואמר לתלמידיו, הלך לו בן-זומא⁹. סיפור אוטנטי זה על בן-זומא מוכיח את נהירתו של חכם זה לפילוסופיה, עד שהזניח את תלמודו בגינה. לכן יתכן, לכאורה, שבדבריו במסכת אבות יוכל מישורו להיתלות ולומר כי ניתן לחוש בהם השפעה פילוסופית אפלטונית.

אולם הגדרה הומניסטית-פילוסופית זו של בן-זומא למידת הגבורה, יש לה בספרות התלמודית מקור קדום מן המאה הראשונה בה חי בן-זומא, שהרי היא היתה אחת מעשרת הדברים ששאל אלכסנדרוס מוקדון (במאה הרביעית לפסה"ס) את זקני הנגב: אמר להם אידן מתקרי גיבור? (מי נקרא גיבור) אמרו לו „איהו גיבור — הכובש את יצרו”¹⁰.

אגדה זו, בדבר הוויכוח הפילוסופי שבין אלכסנדרוס מוקדון לחכמי ישראל, נחשבת למסמכת, ונמצאו למדים הימנה כי כבר בימי אלכסנדרוס הגדול היתה הגדרה זו של מידת הגבורה שגורה בפי חכמי ישראל, ושמה יש גם בה רמז להתקרבות ביחס לתורת המידות, בין שתי השקפות-העולם — בין עולמה של הפילוסופיה היוונית ליהדות? כי הרי אלכסנדרוס, בהיותו תלמיד מובהק של אריסטו¹¹, הכיר בוודאי את הפילוסופיה האפלטונית, גם בתורת האתיקה, למרות חילוקי-הדעות היסודיים ביותר השוררים בין אפלטון לאריסטו. עם כל זאת, יש בכוחו להוכיח את מקוריותה של ההשקפה היהודית ביחס למידת-הגבורה — כביחס ליתר מידות האדם. הגדרתו של בן-זומא נלמדת במשנה ממקרא מפורש מספר משלי „טוב ארך אפיים מגיבור ומושל ברוחו מלכוד עיר”¹². מקרא זה, שנכתב קרוב לחמש מאות שנה לפני ימי אפלטון, מעיד על האוטנטיטיות והמקוריות של ההשקפה היהודית בדבר מהותה של הגבורה — עוד בטרם נולד הפילוסוף היווני הראשון¹³.

הגבורה הנקובלת - גבורת הכוח, ואילו „גבורת הגבורה” - הריה גבורת הרוח

גם השקפה הומנית זו של היהדות בדבר מהותה של הגבורה, אינה באה לשלול את גבורת הכוח המקובלת בין בני אדם

4. אפלטון, שם, פרקים י"ה-י"ט (St. II 191-192), 5. שם, כ"ב, 6. ספר יצירה פרק א', משנה ה', 7. שם, משנה ו', 8. חגיגה י"ד ב', 9. מדרש רמבם בראשית פ"ב ו', ומעין זה בירושלמי חגיגה פ"א א', הלכה א', 10. מסכת תמיד, דף ל"א ב', 11. בשנת 343 לפנה"ס נקרא אריסטו על-ידי פיליפ מלך מקדוניה לשמש כמחנך לבנו אלכסנדר, שהיה אז כבן י"ג שנה, 12. משלי ס"ז ל"ב, 13. תלם מהמאה השישית לפנה"ס נחשב כפילוסוף היווני הראשון.

מידי פשוט¹⁸. והתלמוד מוסיף על כך „אמר רב כהנא, כשהייתי בן שמונה עשרה שנה והייתי יודע את כל הש"ס, ולא ידעתי שאין מקרא יוצא מידי פשוט עד עכשיו¹⁹.”

ההלכה אינה מכירה בפירושים האלגוריים של האגדה

נמצינו למדים שמבחינת ההלכה אין תוקף לפרשנות האלגורית, וכוונת הכתוב היא כפשוטו — שהוא בא להלל את גבורת הכוח של האדם, וכלייהוין האישיים תכשיטים הם לו. הוכחה נוספת לגישתה הריאלית של ההלכה באשר למהות הגבורה, גישה העומדת בסתירה בולטת להשקפה המוסרית פילוסופית של האגדה, יכולה לשמש סוגיה אחרת בתלמוד — בה ניתן תוקף חוקי בלעדי לגבורת הכוח כפי שהיא מקובלת בעולם, וכמו שהיא משתקפת כפשוטה בתורה ובנביאים. הסר גיה דנה במי שקידש אשה על תנאי „על מנת שאני גיבור אין אומרים (שכדי לקיים את התנאי הוא צריך להיות) כאבנר בן נר וכיוצא בן צרויה, אלא כל שחבריו מתיראים ממנו מפני גבורתו²⁰.” משמע שאין ההלכה מכירה בגבורה מוסרית — מעין זו של בן-זומא — כגבורה מוכרת ומקובלת. ומנקודת השקפה הגבורה המקובלת הבלעדית היא גבורת הכוח, ואם יקדש אדם אשה „על מנת שאני גיבור” ויטען כי כוונתו היתה ל„גיבור הכובש את יצרו” כפי השקפת המשנה (דברי בן-זומא) במסכת אבות — לא יחולו הקידושים, אם לא ימלא אחר התנאי כמוגדר בברייתא „כל שחבריו מתיראים ממנו מפני גבורתו”, וכן קבע הרמב"ם בספרו „היד החזקה”²¹, וכן נפטק בשולחן ערוך, להלכה²². עם זאת קיימת, אמנם, אפשרות סבירה לומר שאין מכאן ראיה להשקפת היהדות על מהותה של גבורה שכן ביחס לקידושין אין הולכים אלא אחר המקובל בין הבריות, ומאחר שבלשון בנאי-אדם „גיבור” סתם משמעותה גבורת הכוח, חייבים אנו להניח כי זו היתה גם כוונת המקדש והמתקדשת — גבורה במשמעותה בלשון בנאי-אדם, ולא על-פי הגדרתם המוסרית-פילוסופית של החכמים.

*

כן יש לדון במקרא אחר, בישיעה: „ביום ההוא יהיה ה' צבאות לעשרת צביו... ולגבורה משיבי מלחמה שערך²³.” באו חז"ל בתלמוד ופירשו לפי הגדרת הגבורה של בן-זומא: „לגבורה — זה המתגבר על יצרו; משיבי מלחמה: אלו שנושאים ונותנים במלחמתה של תורה; שערך — אלו תלמידי חכמים משמשי מין ומעריבין בבתי-כנסיות ובבתי-מדרשות²⁴.” וכן פירש רש"י על התנ"ך ואחריו רוב המפרשים. אולם תרגום יונתן פירש את המקרא כפשוטו, על אף נטייתו — כדרך כלל — לפירוש שים אלגוריים, ומתוכו עולה כי הכתוב מבטיח לגיבורים אשר ייצאו למלחמה בימות המשיח — כי ישובו בשלום לבתיהם. אף לגדעון פנה מלאך ה' „ויאמר אליו ה' עמך גיבור החיל²⁵.” וזכוכות גבורת כוח זו נאמר „ויפן אליו ה' ויאמר לך בכוון זה והושעת את ישראל²⁶.” התואר הנערץ והנפוצ ביותר בתנ"ך בחקופת השופטים והמלכים, כאשר נלחמו בני ישראל על נפשם ועל ארצם וחירותם נגד אויביהם העטים עליהם

כבעלת ערך בהשקפת-עולמנו — אלא רק לקבוע דירוג בסולם-הגבורה. כפי שהמקרא עצמו מספר משלי, שהוא כסיוע לדברי בן-זומא, מעיד על כך שאמנם „טוב ארך אפיים מגיבור”, אך אין „ארך אפיים” בבחינת גבורה בלעדית. השקפה זו מכירה, אם כן, גם בקיומה של „גבורה” מקובלת, „שהיא גבורת הכוח” או „גבורת מלחמה”. והמשנה באה רק לקבוע את סוג הגבורה שבדרג העליון — כפי שמצינו במסכת אבות דר' נתן: איזה גיבור שבגיבורים — זה שכובש את יצרו, שנאמר „טוב ארך אפיים מגיבור²⁷.” נמצינו למדים שאין הגדרה זו באה לשלול את „גבורת הכוח”, כי אם להגיד דיר את „הגיבור שבגיבורים”.

כן מצינו באבות דר' נתן הגדרה הומנית אחרת ביחס לגיבור שבגיבורים, הקובעת: „ויש אומרים מי שעושה שו"א אוהבו²⁸.” מבחינה פילוסופית כללית, השוני שבין הגדרה זו בשם „יש אומרים” לבין הגדרתו של בן-זומא במשנה טמון בכך ששתיהן שמות, אמנם, את הדגש על גבורת הרוח — אלא שהמשנה, בדומה לאפלטון, מדברת באורח כללי על כיבוש תאוות ויצרים פנימיים של האדם, ואילו באבות דר' נתן יורד לפירוט ומדבר על כיבוש יצרי שגאה שבין אדם לחברו על ידי טיפוח רגשי אהבה ביניהם, וזו היא „גבורת הגבורה”. מכאן אנו למדים, את שני הדרגים של סולם-הגבורה. הדרג התחתון היא גבורת הכוח, והדרג העליון — גבורת הגבורה — רה — גבורת הרוח.

*

החשיבות שהועיד התנ"ך והיהדות למידת הגבורה במובנה המקובל, שהיא גבורת המלחמה, יכולים אנו ללמוד מכמה וכמה פרשיות ומקראות המפחירים על פני הנביאים והכתובים, ושאנם ניתנים לפירושים אלגוריים מבלי להוציא את המקראות מידי פשוטם. לדוגמה יכול לשמש המקרא „חגור חרבך על ירך גיבור הודך והודך²⁹.” המשבח ומהלל את גבורת החרב, שהיא הודו והדרו של האדם — והנה בא המדרש ומפרש אותו פירוש אלגורי: חגור חרבך על ירך גיבור — זה משה שוכה לתורה שנמשלה לחרב³⁰, וגם רש"י בפירושו לתהילים, כתב כי בשבח מלחמתה של תורה, הכתוב מדבר: „חגור חרבך על ירך — להילחם מלחמתה של תורה, והוא הודך והודך³¹.” וכן מתפרש, לדעתו, כל המזמור לכבוד תלמידי דייחכמים — ולא כפשוטו.

אולם, מקרא זה משמש דוגמה קלסית בהלכה, ממנו למדים שאין מקרא יוצא מידי פשוטו, שכן ממנו למד ר' אליעזר הגדול כי כליוון אישיים תכשיטין הם לאדם, ומותר לצאת בהם בשבת; כלשון התלמוד: „מאי טעמיה דר' אליעזר דאמר תכשיטין הן לז' דכתיב, חגור חרבך על ירך גיבור הודך והודך³².” אמר לו ר' כהנא למר בריה דרב הונא, האי בדברי תורה כתיב (כלומר, הרי זה כתוב על דברי תורה ואין למדים ממנו על כליוון ממש); אמר לו, אין מקרא יוצא

14. אבות דר' נתן, פרק כ"ג א'. 15. אבות דר' נתן, שם. 16. תהילים מ"ה ד'. 17. מדרש „שחר טוב” על תהילים מ"ה ו' (הוצאת בוכר). 18. שבת בבלי דף ס"ג א'. 19. שבת בבלי, שם. מתורגם עלידי מארמית. 20. קידושין בבלי דף מ"ט ע"ב. 21. הלכות אישות פרק ה', הלכה ה'. 22. אבן העזר סימן ל"ח סעיף כ"ט. 23. ישעיה כ"ח ה'—ד'. 24. מגילה בבלי ס"ו ב'. 25. שופטים ו' י"ב. 26. שם, ו' י"ד.

מסביב היה „גיבור חיל“²⁷ ו„גיבורי חיל“ — כאמור אצל חלוצי בני גד ובני ראובן, ואתם תעברו חמושים לפני אחיכם כל גיבורי החיל“²⁸.

האם הסתייגו הנביאים מגבורת הכוח?

נכון שמצינו נביאים ובכתיבים גם הסתייגות מגבורת הכוח של האדם, ככתוב בירמיה „כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו אל יתהלל הגיבור בגבורתו“²⁹ כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי“²⁹, וכן אמר שלמה בקהלת „שבתי וראוה תחת השמש כי לא לקלים המרוץ ולא לגיבורים המלחמה“³⁰. ועל כך מצינו במדרש: „ולא לגיבורים המלחמה — זה אברר. אמרו עליו שהיה בטוח בכוחו ואומר, אילו לא היה לארץ מקום לאחוז בו הייתי מועזעה; והיה כל מחנה ישראל שוכן בין שני ארכובותיו, וכיון שנפלה שעתו הכהו יואב בן צרויה; באותה שעה תפס באבנר וכפחו בידו כפקעת של שתי“³¹. וכן מצינו בכתיבים „אין המלך נושע ברוב חיל גיבור לא ינצל ברוב כוח“³², אולם אין באלה כדי להעבי על התילה למידת הגבורה שנקשרה על ידי הנביאים עצמם ועל ידי ההיסטוריה היהודית לגיבורי ישראל מלומדי מלחמה, ולאמציץ הלב ועזיז הנפש שבכם, ככתוב „ואמץ לבו בגיבורים“³³. ולא באו הכתובים הנזכרים אלא להזהיר אותנו מפני הישענות יתר על גבורת הכוח, ככתוב „ואמרת בלבבך כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה; וזכרת את ה' אלוהיך כי הוא הנתן לך כוח לעשות חיל“³⁴. אבל מידת הגבורה בהתגלותה בעת הצורך, נחשבת לתכונה נפשית חיונית בתורת היהדות. בהיותה מידה הנקנית במסירות נפש, כפי שזוהרים למשל, לשבח ולתהילה שמות הגיבורים אשר לדוד, ככתוב: „אלה שמות הגיבורים אשר לדוד, יושב בשבת חזקמוני ראש השלישי הוא עדינו העצמי, על שמונה מאות חלל בפעם אחד“³⁵.

אמנם גם כאן ייחסו חכמינו ז"ל פירוש רוחני ל„גיבורים“, באמרם כי הכוונה לגבורת דוד בתורה, כמו שדרש ר' אבהו: „ואלה שמות גבורותיו של דוד, יושב בשבת... בשעה שהיה יושב בשיבה לא היה יושב על גבי כרים וכסתות אלא על גבי קרקע... ראש השלשים — חזא ראש לשלשת אבות, הוא עדינו העצמי, כשהיה יושב ועוסק בתורה, היה מעדן עצמו כתלפת, ובשעה שיוצא למלחמה היה מקשה עצמו כעץ“³⁶. וכן ייחסו חז"ל פירוש אלגורי לדברי המקרא על שלושת

הגיבורים אשר לדוד, ככתוב „ויתאוה דוד ויאמר מי ישקני מים מבאר בית לחם אשר בשער, ויבקעו שלושת הגברים במחנה פלשתיים“³⁷. כוונת כתוב זה, לפי דברי ר' חיה בר בא, לומר: „הלכה נצרכה לו, ויבקעו שלושה — ולמה שלושה? שאין הלכה מתבררת בפחות משלושה. או כדברי ר' חזא — הלכות שבוים נצרכה לו“³⁷. אבל גם כאן אין המקראות יוצאים מידי פשוטם, ולא באו חז"ל אלא להוסיף גבורת הרוח לגיבורי הכוח. שהרי מלכי יהודה ומלכי ישראל משבחים ככתוב בגבורתם; בדוד הוא אומר „ויאמר חושי אתה ידעת את אביך ואת אנשיו כי גברים המה... ואביך איש מלחמה ולא ילין את העם“³⁸. ובבעשא מלך ישראל כתוב „ויתר דברי בעשא ואשר עשה וגבורתו הלא הם כתובים על ספר דברי הימים למלכי ישראל“³⁹. ואף על פי שעשה הרע בעיני ה', בכל זאת מציין הכתוב את גבורתו. וכן כתוב ביהוא מלך ישראל „ויתר דברי יהוא וכל אשר עשה וכל גבורתו הלא הם כתובים על ספר דברי הימים למלכי ישראל“⁴⁰. ולא רק מלכי ישראל שלא עשו הטוב בעיני ה', אלא גם חזקיהו מלך יהודה משבח הכתוב בגבורתו, כאמור „ויתר דברי חזקיהו וכל גבורתו ואשר עשה... הלא הם כתובים על ספר דברי הימים למלכי יהודה“⁴¹. ברור, איפוא, שגבורת מלחמה נחשבת בתקופת התנ"ך כסגולה וכתואר עליון למלכים, שמיניערים הם עוזיריה ואומצ'יל במלחמה — לפעמים גם ללא כל קשר לטיבה של המלחמה ולצדקתה. ואם כי משורת הדין להתחשב תמיד ברמתו האישית של הגיבור מבחינה רוחנית ומוסרית מצינו בכתיבים — לכאורה — גם חריגות מעיקרון זה, עד כדי אי ההתחשבות ברמתם המוסרית של המלחמה והגיבור, מעין המלחמות שבין מלכי יהודה וישראל שבגינן הוכתרו המלכים כגיבורים, על אף אי צדקתן של המלחמות ולמרות רמתם הרוחנית הירודה של המלכים.

הנפנה שחוללה הגלות בהשקפת היסוד של היהדות בדבר מהותה של גבורה

כדי להסביר את שני הזרמים ביהדות בדבר מהותה של הגבורה, ניתן אולי להניח, כי כל עוד ישב העם על אדמתו והיתה לו היכולת להוכיח את גבורתו הממשית במלחמת ישראל נגד אויביו, נחשבה מידת הגבורה במערכה כתואר וכסגולה נפשית ראויה לשבח. ואולם, עם חורבן הבית השני ואבדן עצמאות ישראל, כאשר נשתה גבורה מישראל, ניתן תוכן חדש למהותה של הגבורה על ידי חכמי ישראל, כפי שדרש בן צורא במשנה מסכת אבות, או לפי המשמעות שניתנה לה במסכת אבות דר' נתן — כי כוונת הדברים לגבורה רוחנית, והתואר „גיבור מלחמה“ מתחסם אך ורק לקב"ה, ככתוב „ה' עיזו וגבור ה' גיבור מלחמה“⁴².

הסבר זה אינו תופס במישור ההלכתי, באשר הראינו כבר לעיל, כי גם בתקופת המשנה, לאחר חורבן הבית השני, הכירה ההלכה בגבורת הכוח כסגולה בלעדית בהגדרת מידת הגבורה, ולאור תפיסת מחשבה זו נקבעה ההלכה לדורות לפי שיטתו של ר' אליעזר הגדול — כי כל ייזין תכשיטים הם לאדם.

27. אצל יפתח, שופטים י"א א', אצל קיש אבי שאול, שמואל א', ט' א' ואצל ירבעם, מלכים א' י"א כ"ה. וכן היה כינויו של בועז „איש גבור חיל“, רות ב' ב' וכן במקומות רבים. מן הראוי לציין כי שום בן אדם לא כונה בתנ"ך בתואר „גבור מלחמה“ ורק הקב"ה בלבד נקרא כן „ה' גבור מלחמה“ (תהילים כ"ד ח'). וכלפי אדם משתמש הכתוב כמעט תמיד בתואר „גבור חיל“ או „גבור ואיש מלחמה“ (ישעיה ג' ב') וכיוצא באלה; מחוץ לדברי הימים ב' (י"ג ב'), שם כתוב „גבורי מלחמה“ על בני אדם, אבל בלשון יחיד על אדם לא מצינו בכתיבים. 28. יהושע א' י"ד ובמקור מות רבים אחרים. 29. ירמיה ט' כ"ב—כ"ג. 30. קהלת ט' י"א. 31. ילקוט שמעוני ירמיה רמז רפה. 32. תהילים ל"ג ט"ז. 33. עמוס ב' ט"ז. 34. דברים ח' י"ז י"ח. 35. שמואל ב' כ"ג ח'. 36. מועד קטן בבלי ט"ז ב'. 37. ירושלמי סנהדרין, פרק ב', הלכה ה', וראה בבלי בבא קמא, דף ט' ב' וס"א א'. 38. שמואל ב' י"ז ח'. 39. מלכים א' ט"ז ח'. 40. מלכים ב' י' ל"ד. 41. מלכים ב' כ' כ'. 42. תהילים כ"ד ח'.

ראוי לציין כי בין שלושת תאריי הרשמיים של הא"ל בהם משתמשים אנו בתפילות יום-יום נכלל גם התואר גיבור, כפי שמצינו בתורה: "הא"ל הגדול, הגיבור והנורא"⁴³, וזאת — על אף שלילת כל יתר תארי החיוב של הא"ל מן הבחינה הפילוסופית, כמו שכתב הרמב"ם במורה נבוכים⁴⁴, וכלפי הקב"ה הכוונה היא בוודאי לגבורת מלחמה, ולכן כשמידה זו ברמתה האנושית מופיעה אצל אדם במלחמת-מצוה, נאצלת היא — לפי המסורת היהודית — ממידת הגבורה של הבורא, בבחינת "ובו תדקקו"⁴⁵ — שדרשו חז"ל כי מצוה לדבוק במידותיו של הקב"ה. וכן אמר דוד, "לדוד ברוך ה' צור", המלמד ידי לקרב, אצבעותי למלחמה"⁴⁶, וכן כתוב, "וגברתים בה' ובשמו יתהלכו נאום ה'"⁴⁷, מלמד שמקור הגבורה, האומץ והעז הוא מהאלקים — וכל עוד מכירים בזאת תהא גם גבורת הכוח אצל האדם בבחינת תואר נעלה וסגולה נפשית עילאית.

חילוקי-השיטות ביחס למהותה של הגבורה לאחר חורבן הבית מוצאים אנו בתלמוד גם כלפי גבורת ה'; בתלמוד מסופר⁴⁸ מדוע השביט דניאל בנוסח התפילה שלו את תואר הגיבור, ככתוב, "ואתפלל לה' אלהי ואתודה ואמרה אנה ה' האל הגדול והנורא שומר הברית והחסד"⁴⁹ — ואילו גיבור לא נאמר, ולמה? "אתא דניאל אמר (כלומר בא דניאל ואמר) נכרים משתעבדים בבניו — איה גבורותיו? לא אמר גיבור", עד שבאו אנשי כנסת הגדולה והחזירו עטרה ליושנה, "ואמרו אדרבה זוהי גבורת גבורתו — שכוּבש את כעסו שנותן ארך-אפים לרשעים"⁵⁰. כתוצאה מהשקפה זו באו אנשי הכנסת הגדולה, והחזירו את תואר הגבורה לנוסח התפילה וקיבלו את ההגדרה הרחבת-פילוסופית של הגבורה, גם כשהיא מכוונת כלפי הקב"ה.

תורת המזיגה שבין גבורת האדם הסתייגו הנביאים

נדמה כי חילוקי-השקפות אלו שבין דניאל לאנשי כנסת הגדולה, שינו את השקפת היהדות על מהותה של הגבורה מכפי שהיתה קודם לכן, בתקופת התנ"ך. שהרי דניאל עשה מעשה והשמיט את תואר הגבורה מתפילתו, על אף שאמר משה רבנו, משום שלדידו גבורה משמעותה כפשוטה — עד

שבאו אנשי כנסת הגדולה וגילו פנים אחרות במהותה של הגבורה בישראל. בגלל עמדתם זו נקראו, אנשי כנסת הגדול לה', מפני שהחזירו את גדולת הקב"ה ליושנה, כאמור שם בתלמוד (לפי התלמוד הם נקראים אנשי כנסת הגדולה ולא הגדולה, כפי שרגילים לכנותה). עלינו לזכור כי חילוקי-השקפות אלו ביחס למהותה של גבורה, בין דניאל איש חמור דות לאנשי כנסת הגדולה אירעו בסמוך לתקופתו של אפלטון, וכבר ראינו כי חילוקי-דעות מקבילים ביחס להגדרת מידת הגבורה נמצאים גם אצל אפלטון, ולא מן הנמנע הוא קיומה של השפעה חד-צדדית מן היהדות לעבר הפילוסופיה היוונית — ולא להיפך.

אולם כאן עלינו לציין את משמעותו של התואר, גיבורי-כוח, המתייחס למלאכים, ככתוב: "ברכו ה' מלאכיו גיבורי כוח עושי דברו לשמוע בקול דברו"⁵¹. מן הכתוב יש ללמוד כי גבורת-הכוח של המלאכים מושתתת על רמת המשמעת שלהם, עקב היותם, "עושי דברו לשמוע בקול דברו", מכאן כי השקפתם של בן-זומא ואנשי כנסת הגדולה על מהותה של גבורה, שהיא כבישת היצרים, כפית הרצון העצמי וקבלת עול המשמעת, לא נולדה עם חורבן הבית הראשון, ולא הגיעה אלינו מן הפילוסופיה היוונית אלא היא יסוד מוסד בהשקפת היהדות מאז ומעולם — השקפה שקבעה, דירוג, בסולם-המע"ל לות ביחס לתארי הגבורה, מבלי להפחית מערכה של גבורת מלחמה וגבורת הכוח, שכן כאשר נאצלות מידות אלה האחד רונות עלינו מן השמים מתוך הכרה שמקורן בישות האלקית, הרי מהותה של הסגולה העילאית והתואר העליון שלה הוא "גיבור שבגיבורים", כאמור באבות דר' נתן, "איהו גיבור שבגיבורים? זה שכוּבש את יצרו ויש אומרים: מי שעושה שוֹנָא אהבו".

שיטה אחרת רואה את הגבורה כמזיגה בין גבורת הכוח לגבורת הרוח, כדברי אחד המפרשים באבות דר' נתן: "אך מגבורת הלב שיש בה שני כוחות להיות גיבור במלחמה ולא יפחד לבו לעולם, וגם כוח כבישת היצר"⁵².

בסיכום ננסה לקבוע את סולם-הגבורה לפי השקפת היהדות: בשלבה הראשוני היא מסתעפת לשני כיוונים: האחד — "גבורת הכוח", המושתתת על אומץ-לב ועוז-רוח, והאחרת — "גבורת הרוח", שהיא ריסון יצרים, הרגלים ושנאה. בשלבה העליון היא, "גבורת הגבורה", שכולה אהבה טהורה, נעדרת שנאה ונאצלת מן הגבורה האלהית. גבורה זו היא תשתית לכל המידות הטובות שבנפש האדם, מבחינה קוסמוגנית ומיסטית חודרת מידה מטפיסית זו בכל העולמות באורח מקביל ומאוזן למידת החסד, ושתיהן מכוונות את ה"ישות" כולה לקראת הטוב העליון.

43. דברים י' י"ז. 44. מורה נבוכים, חלק א', פרק נ"ט. 45. דברים י"ג ה'. 46. תהילים קמ"ד א'. 47. זכריה י' י"ב. 48. מס' יומא בבלי, דף ס"ט ב'. 49. דניאל ט' ד'. 50. מס' יומא בבלי, שם. 51. תהילים ק"ג כ'. 52. רבינו יונה על מס' אבות פ"ד, משנה א'.